

Minderjarige jongens die hun lichaam exploiteren

Jongensprostitutie

Ruilseks signaleren, bespreekbaar maken
en motiveren tot stoppen

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Colofon

Auteur: Nico van Oosten, m.m.v. Maurits Boote, Lou Repetur, Jandirk Veenstra en Annemiek Goes

Vormgeving: Ontwerpbureau Suggestie & illusie

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding: © MOVISIE, kennis en aanpak van sociale vraagstukken.

U kunt deze publicatie gratis downloaden via www.movisie.nl

De inhoud van deze publicaties is met grote zorg samengesteld. Desondanks is MOVISIE niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

Deze publicatie is mede tot stand gekomen met subsidie van het K.F. Heinfonds, Stichting Zonnige Jeugd en Stichting Weeshuis der Doopsgezinden. Verder is het project gefinancierd vanuit subsidiegelden van het ministerie van VWS.

september 2013

VOORWOORD

Met deze publicatie wil MOVISIE een bijdrage leveren aan de preventie en hulp bij jongensprostitutie. Meestal presenteren jongens die zichzelf prostitueren dit als eigen keuze. Daarmee wordt ook door hen het zicht ontnomen op het feit dat het om jeugdprostitutie gaat en dat de gevolgen daarvan erg groot kunnen zijn.

Het gespreksmodel dat we hebben ontwikkeld, is gebaseerd op elementen van:

- * Het Vlaggensysteem
- * Stappenplan Wet Meldcode
- * Motiverende gespreksvoering
- * Signs of Safety
- * Contextuele hulpverlening

Het model beschrijft een strategie en handelwijze om in gesprek te gaan met jongens die aan ruilseks doen. Vanuit de plicht tot bescherming en een houding van betrokkenheid kunt u proberen om het gesprek te sturen in de richting van motieven voor en tegen, en positieve en negatieve consequenties van ruilseks. U kunt daarbij, binnen zekere grenzen, de jongen helpen een goede beslissing te nemen en mogelijk te stoppen met ruilseks.

Door op een positieve manier in gesprek te gaan over zowel de positieve als de negatieve kanten van ruilseks en de twijfels en dilemma's van de jongen zelf, lukt het u wellicht om hem te motiveren hiermee te stoppen.

“Er is in Nederland geen of te weinig kennis aanwezig over de seksuele uitbuiting van jonge mannen en de mogelijke organisatie die hierachter schuil gaat. Juist deze kennis is noodzakelijk voor een effectieve opsporing van seksuele uitbuiting van jonge mannen.”¹

¹ (Rentinck, 2011, p. 6).

1 Inleiding	5
De invloed van mannelijkheidscoderingen	7
2 Ruilseks in vele vormen	8
2.1 Achtergronden en motieven van jongensprostitutie	8
3 Problematische kanten van ruilseks	13
4 Ruilseks: signaleren en bespreekbaar maken	18
4.1 Hoe u ruilseks kunt signaleren	19
4.2 Raadplegen van collega's of deskundigen	22
4.3 In gesprek gaan	23
4.4 Ambivalentie: gevoelens, gedachten en gedrag	25
4.5 Motivatie en motiverende gespreksvoering als basis	28
Bijlage 1: Signs of safety formulier ruilseks	40
Bijlage 2: De balans opmaken voor ruilseks	42
Literatuurlijst: verwijzingen en andere geraadpleegde bronnen	43

1 Inleiding

Recentelijk was in het nieuws dat ruilseks onder sommige groepen Rotterdamse jongeren een tamelijk veel voorkomende praktijk is.² In de berichtgeving kwamen jongens echter louter als “pooier” of klant naar voren en niet als degenen die seks aanbieden. In deze publicatie staan jongens als aanbieder van seks centraal. De publicatie biedt u als hulpverlener een gespreksmodel voor het signaleren en in gesprek gaan met jongens die seks aanbieden in ruil voor geld, goederen of andere (weder)diensten. Voor deze publicatie interviewden wij drie jongens over hun ervaringen met ruilseks.

Deze publicatie neemt *minderjarige jongens* (jonger dan 18) die seks hebben in ruil voor geld of andere zaken als uitgangspunt. Overal waar we spreken van “jongen” of “jongens”, bedoelen we nadrukkelijk minderjarige jongens.

Voor de wet is ruilseks met een minderjarige (jonger dan 18 jaar) verboden. Of de “klant” nu boven of onder de 16 is. De wet spreekt daarom bewust niet van vrijwillige ruilseks bij minderjarigen. Als samenleving vinden we daarmee dat betaalde seks door minderjarigen en betalen voor seks met jongeren onder de 16 jaar niet wenselijk is.

2 ^[1] Rotterdamse Jongerenraad (2013). Prostitutie 2.0. Rotterdam.

Van ruilseks tot seksuele uitbuiting

Ruilseks (seks in ruil voor geld, goederen of diensten) is in de ogen van veel jongens niet hetzelfde als prostitutie. Voor de wet is dat wel zo. Het is eveneens strafbaar om als minderjarige klant te zijn van een andere minderjarige.

Internationaal onderzoek laat zien dat ruilseks onder minderjarige jongens uiteenloopt van bijna twee tot vier procent.³⁻⁴ Deze percentages gelden voor de leeftijdsgroepen van 12-18 en van 0-16 jaar. Regionaal onderzoek in Nederland laat zien dat zeven tot elf procent van de jongeren met seksuele ervaring tussen de 12 en 18 ervaring heeft met ruilseks.⁵

Bovendien blijkt uit onderzoek dat jongens vaker ervaring hebben met ruilseks en daarbij ook vaker dan meisjes overgaan tot zelf aanbieden van anale seks of geslachtsgemeenschap.

In ons land zijn er ca. 700.000 jongens tussen de 10 en 16 jaar en ongeveer evenveel jongens tussen de 12 en 18 jaar.⁶ Volgens Repetur en Veenstra⁷ zijn er in ons land naar schatting 1500 minderjarige jongens die zich prostitueren. Op het totaal van de 700.000 minderjarige jongens tussen 10-16 of 12-18 jaar is dit 0,2 procent. Dit laat zien dat deze cijfers een onderschatting vormen van de totale omvang van prostitutie onder jongens.

3 Edwards et al., 2006

4 Van de Walle et al., 2010

5 Van de Walle et al., 2010

6 www.cbs.nl, 18-6-2013

7 2010

Gezien het wettelijk kader is ruilseks van een minderjarige een equivalent voor jeugdprostitutie. Als er bovendien sprake is van dwang, spreken we in wettelijke zin van mensenhandel. Om jeugdprostitutie en mensenhandel bespreekbaar te maken met jongens die seksuele diensten verlenen, is ruilseks echter een beter begrip dan jeugdprostitutie. Deze jongens herkennen zichzelf vaak niet als jeugdprostituees. Om aan te sluiten bij hun belevingswereld is het noodzakelijk te spreken vanuit hun referentiekader en taalgebruik, vanuit het besef dat we het hebben over jeugdprostitutie.

Hulpverleners die te maken hebben met jongens die zich prostitueren hebben geen eenvoudige positie. Aan de ene kant dienen zij de jongens te beschermen. Maar dat lukt alleen als ze een open gesprek aangaan met deze jongens. Deze gaan vanuit hun eigen optiek de seksuele contacten vaak op vrijwillige basis aan en zien er geen probleem in. Om prostitutie met hen bespreekbaar te maken, is ruilseks daarom een betere term om te gebruiken dan prostitutie. Daarom hanteren we in dit document consequent de term ruilseks.

De invloed van mannelijkheids coderingen

“Ik heb nog nooit een jongen gesproken die aangaf seksueel te worden uitgebuit of misbruikt.” Dit is een uitspraak die veel professionals zullen onderschrijven. Jongens die zich prostitueren en jongens die misbruik hebben meegemaakt brengen deze mythe zelf ook vaak in stelling om hun dubbele gevoelens en kwetsbaarheid te verbergen. Het is een voorbeeld van de mannelijkheids codering⁸ *een man heeft zijn leven in de hand*, die in veel culturen bestaat en bedoeld is om jongens en mannen te helpen zich onder moeilijke omstandigheden staande te houden. Professionals die werken met jongens die zichzelf prostitueren komen deze codering vaak tegen.⁹ De jongens noemen zich in de regel geen hoer of prostitué, maar escort of duiden hun activiteiten aan als sekswerk of paydate.

8 Van Oosten et al., 2009

9 Baljon en Ganzevoort, 2011; Lillywhite & Skidmore, 2006

2

Ruilseks in vele vormen

Iemand die seks heeft met een persoon jonger dan 16 jaar in ruil voor diensten of geld, maakt zich schuldig aan seksueel misbruik en is volgens de Nederlandse wetgeving strafbaar. Het doet er niet toe of de “pleger” jonger of ouder is dan 16 jaar. Minderjarigen dienen volgens de wet beschermd te worden tegen deze vorm van seks. Iedereen – burger of professional – die dit ter ore komt, wordt geacht hiervan melding te maken bij de politie. Professionals hebben zelfs een meldplicht.

Toch zijn er veel professionals die worstelen met deze verplichting. Ze voelen het als een spagaat. Enerzijds omdat de jongens op een actieve wijze seks aanbieden in ruil voor geld, goederen of andere diensten, waardoor het vaak lijkt alsof er geen sprake is van misbruik of onvrijwilligheid. Anderzijds omdat ze bang zijn dat ze de (prille) vertrouwensband met zo’n jongen verspelen als ze hem vertellen dat ze verplicht zijn hier melding

van te maken bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) en de politie.

Het is voor professionals die werken met jongens en jonge mannen die zich prostitueren de afgelopen jaren lastiger geworden om met hen in contact te komen. Deze vorm van prostitutie vindt steeds vaker zijn weg via internet, waar jongens en jonge mannen zich aanbieden¹⁰, en waar ook “klanten” op zoek zijn. Een verkennend onderzoek van Van Westrienen, politierechercheur in Rotterdam-Rijnmond, liet zien dat wanneer hij zich op een vrij willekeurige chatsite uitgeeft voor een jongen, hij binnen een paar minuten tijd contact heeft met een volwassene die uit is op seks. Zo is er zowel bij de aanbodzijde als de vraagzijde sprake van een actief proces. Sommige organisaties spelen hier op in door hun veldwerk uit te breiden naar internet.¹¹

10 Repetur en Veenstra, 2010

11 Krob, 2010

2.1 Achtergronden en motieven

Jongens en jonge mannen die zich prostitueren kunnen getypeerd worden aan de hand van de achtergronden en motieven voor hun seksueel gedragingen.¹²

- * Slachtoffers – jongens die een problematische achtergrond hebben en vaak slachtoffer zijn van seksueel misbruik of andere vormen van mishandeling. Zij hebben geen plezier in ruilseks, maar wel behoefte aan het geld (om te overleven) en de aandacht die klanten aan hen schenken. Soms zijn deze jongens dak- of thuisloos.
- * Professionals – dit zijn vaak jongens die een opleiding volgen en een bewuste keuze hebben gemaakt voor ruilseks en er plezier aan beleven.
- * Avonturiers – jongens die vaak een lage opleiding hebben, vaker van niet-westerse afkomst zijn en die betaalde seks niet per se leuk vinden, maar een manier zoeken om geld te verdienen.
- * Schaduwzoekers – dit zijn jongens die hun homoseksuele gevoelens proberen te kanaliseren via ruilseks, zodat hun omgeving er niet achter komt.

Internationaal perspectief

Op dit moment wordt er weinig gedaan met betrekking tot het voorkomen, opsporen en vervolgen van seksuele uitbuiting van jonge mannen. In een uitspraak heeft het Europese Hof voor de Rechten van de Mens het delict mensenhandel binnen de reikwijdte van artikel 4 van het Europees Verdrag van de Rechten voor de Mens gebracht. Dit heeft tot gevolg dat bescherming tegen mensenhandel een absoluut en fundamenteel recht is, dat door een staat beschermd moet worden.¹³

12 Korf et al., 2009 ; Van de Walle et al., 2010

13 Rentinck, 2011, p. 4-5

Reflectievraag: Is er volgens u in de onderstaande voorbeelden sprake van seksueel misbruik? Waarom wel / niet?

Voorbeeld 1

“Ik had al een lange tijd een vent van 40 op MSN. Ik was samen met een vriendin, die net als ik mijn huis uit gegooid was. We trokken van vriend naar vriend, en we hadden geen geld. Dus ik zei als een grapje tegen hem: Ik zou je wel willen pijpen voor 50 euro. (...) De eerste keer was ik echt dronken, ik vond het ranzig eigenlijk. Het was een smeerlap die de hele tijd achter me aanzat. Maar ik vond het wel gezellig om met hem te praten. Maar ja ik vond het gewoon smerig. Echt, maar ja, het verdient gewoon heel snel. (...) Toen ging ik maar door en door en door. En na een tijdje vond ik het nog wel hartstikke smerig, maar ik vond het ook niet super erg om te doen.” (Jongen 1)

Voorbeeld 2:

“Ik had op dat moment onderdak bij een bekende. Een maat, een kennis. Ik weet niet hoe ik het moet noemen. Toentertijd had ik geen seks met hem, maar daarna wel. Ik vond het een goede maat, zolang hij voor klanten kon zorgen. Maar ik wil het geen pooier noemen. Hij verdiende er weinig aan en zorgde voor me. Het is vrij “casual” gebleven. Dingen tegen mekaar zeggen en goed voor mekaar wezen, eerlijk tegen mekaar zijn. Dat is de sleutel tot een normale relatie denk ik.” (Jongen 3)

Voorbeeld 3:

“Ik woonde bij zo’n pooier en er was iets gebeurd met een andere minderjarige. Toen kwam de politie.” (Jongen 1)

Voorbeeld 4:

“Het was op mijn 12e, toen heb ik tegen mijn ouders verteld dat ik homo was. Mijn ouders konden het niet accepteren. Mijn moeder vond het vies, die moest niets meer van mij hebben. Mijn vader vond dat het niet past in mijn familie, dus weg ermee. Toen ben ik op straat gekomen. Maar ik ben nog wel gezocht door de politie. Ik heb een oudere broer, ik scheel tien jaar met hem. Ik ben een tijdje bij hem in huis gekomen en door zijn werkzaamheden ben ik ook in bepaalde werkzaamheden gekomen.” (Jongen 2)

Deze voorbeelden laten zien dat verschillende vormen van ruilseks en prostitutie elkaar kunnen opvolgen binnen eenzelfde relatie, maar ook dat jongens verschillende ervaringen kunnen hebben in verschillende relaties. In de gesprekken die wij voerden kwam dit ook aan de orde. Deze feiten maken een indeling in typen minder hard; zij geven eerder aan dat bepaalde vormen van ruilseks vaker bij de een dan bij de ander voorkomen. Daarom is een indeling in louter achtergronden en motieven zinvoller.

Achtergronden die een rol spelen zijn:

1. Problemen in de jeugd: verwaarlozing, mishandeling en seksueel misbruik. Deze problemen vormen soms ook de aanleiding voor de jongen om weg te lopen van huis. Ook zijn er jongens die uit huis geplaatst worden en vervolgens weglopen uit het internaat waar ze verblijven.
2. Ouders en familie die zeer afwijzend staan tegenover homoseksualiteit, waardoor de jongen zijn geaardheid moet verbergen en andere manieren moet vinden om te ontdekken wat zijn seksuele identiteit is.
3. Middelengebruik (drugs, alcohol) dat zo sterk is geworden dat het niet meer via reguliere wegen te financieren is.

Bultinck¹⁴ maakt een onderscheid tussen motieven om met prostitutie te beginnen en motieven om er in te blijven. Zij geeft aan dat jongens de

volgende motieven kunnen hebben om ermee te beginnen:

1. Economische en praktische motieven

Geldnood, een aantrekkelijke bijverdienste, maar ook seks in ruil voor onderdak of eten vallen hier onder.

2. Seksuele motieven

Hieronder schaar Bultinck de legitimering van seks met jongens en mannen en aantrekking tot de prostitutiescène. Ook noemt zij prostitutie als een manier om controle te hebben over seks voor jongens die seksueel-misbruikervaringen hebben. Louter plezier hebben in seks noemen we hier aanvullend. In onze interviews spraken we een jongen die aangaf een zeer sterke seksuele behoefte te hebben en via prostitutie daarvoor een – ook voor zijn vriendin - acceptabel kanaal te hebben gevonden.

3. Sociale en psychische motieven

Hierbij gaat het om motieven die te maken hebben met de levensloop en het isolement van jongens die in de prostitutie een levenswijze vinden die het beste bij hen past.

Naast deze door Bultinck genoemde motieven, zijn er nog:

4. Misbruik, dwang en manipulatie

Ruilseks omdat de jongen daartoe gedwongen wordt. Hierbij gaat het om jongens die door leeftijdgenoten of volwassenen gedwongen worden tot prostitutie. In wettelijke zin spreken we dan van mensenhandel.

14 Bultinck, 2006

5. Om erbij te horen

Ruilseks maakt soms onderdeel uit van jeugdsubculturen of groepen daarbinnen. Het is echter niet bekend of ook jongens in die subculturen geld of goederen krijgen in ruil voor seks. Wel zien we dat meiden jongens soms zien als “statussymbool”; zij hebben er veel voor over om seks te hebben met de jongen. Daarbij schuwen zij dwang en manipulatie niet altijd.

Motieven om in de prostitutie te blijven, zijn volgens Bultinck:

1. Positieveverbetering op materieel, sociaal en psychologisch vlak.
2. Het hospitaliserende karakter van de prostitutie: het is een plek waar je je thuis kunt gaan voelen, waardoor er angst voor terugkeer kan optreden en ook praktische problemen daarbij kunnen optreden (bij sollicitaties heb je een gat in het cv).
3. De prostitutie onderhoudt een verslaving aan drugs en/of alcohol, luxe goederen, een bepaalde levensstijl.
4. De subcultuur als stabiliserende factor – soms is er een klein netwerk van contacten voor onderlinge steun en dienstverlening.
5. Gewenning. De jongens wennen aan de seksuele contacten en kunnen gemakkelijk de knop omzetten.
6. Geen of een lage opleiding. Hierdoor is het lastig om aan regulier betaald werk te komen en is er bij stoppen altijd een sterke inkomensdaling.

Realiseer uzelf dat veel jongens die zich prostitueren te maken hebben met milde tot ernstige vormen van grooming, manipulatie, dwang en misbruik. Zelf ervaren ze dat vaak niet zo, waardoor ze het weinig noemen. Maar omdat ze het zelf vaak niet als misbruik of dwang ervaren, is het belangrijk het gesprek zodanig op te bouwen dat u daar achter komt.

Het is vaak lastig om duidelijk vast te stellen of de seks plaats heeft op vrijwillige basis. De grens tussen zichzelf exploiteren en geëxploiteerd worden is vaag en het een kan gemakkelijk overgaan in het ander.¹⁵ Er zijn sterke aanwijzingen dat seks in ruil voor geld en ervaringen met seksuele dwang samenhangen. In een secundaire analyse van gegevens van ‘Seks onder je 25e’¹⁶ komt naar voren dat van de 49 jongens die ooit iets gekregen hebben in ruil voor seks, er 45 ooit te maken hebben gehad met seksuele dwang!

Alle genoemde motieven kunnen een rol spelen in de gesprekken die u voert met jongens.

¹⁵ Repetur en Veenstra, 2010

¹⁶ De Graaff et al., 2007

3 Problematische kanten van ruilseks

Er zijn uiteenlopende redenen om in gesprek te gaan met jongens van wie u vermoedt dat ze aan een of andere vorm van ruilseks doen. De belangrijkste is dat ruilseks vaak plaatsvindt met een volwassene en dat het dan seksuele uitbuiting betreft. Daarnaast hebben veel jongens te maken met vormen van misbruik en dwang, en bevinden ze zich in een afhankelijke of kwetsbare situatie.

Maar er zijn ook andere redenen om ruilseks van jongens in al zijn vormen te signaleren en bespreekbaar te maken. Juist omdat jongens er zelf vaak nogal stoer of luchtig over doen! De zes criteria van het Vlaggensysteem¹⁷ kunnen behulpzaam zijn bij het signaleren én bespreekbaar maken van ruilseks en de problematische kanten daarvan. De criteria vormen een combinatie van belangrijke wettelijke en (sociaal-)psychologische perspectieven. Deze zes criteria zijn getoetst aan wetenschappelijk onderzoek en de opvattingen van professionals en ouders. De criteria zijn:

1. (Wederzijdse) Toestemming
2. Vrijwilligheid

3. Gelijkwaardigheid
4. Leeftijds- en ontwikkelingsadequaat
5. Contextadequaat
6. Zelfrespect beschadigend (in lichamelijk en geestelijk opzicht)

De eerste drie criteria raken aan onze wetgeving. De overige drie criteria raken aan de lichamelijke en geestelijke gezondheid en het welzijn van jongens. De criteria bieden mogelijkheden om met de jongen in gesprek te gaan over zijn ervaringen met ruilseks en hem voorlichting te geven over de zaken die daarbij in het geding kunnen zijn.

Als aan één van de eerste drie criteria niet wordt voldaan, spreken we al snel over seksueel misbruik.

Voor de wet zijn bijvoorbeeld de volgende punten van belang:

- * Als de jongen met een volwassene betalende klant te maken heeft, gaat het om seksuele uitbuiting van minderjarigen, dus om een misdaad. Vanuit het Vlaggensysteem gezien zijn de vrijwilligheid (betaling) en gelijkwaardigheid (leeftijdsverschil) in het geding.

17 Frans en Franck, 2010

- * Waar het gaat om een niet betaald seksueel contact tussen een volwassene en een minderjarige is er wettelijk gezien sprake van seksueel misbruik. Vanuit het Vlaggensysteem gezien is minimaal de gelijkwaardigheid (leeftijdsverschil) in het geding.
- * Wanneer dwang en mishandeling aan de orde zijn, is er altijd sprake van een strafbaar feit...

Elk van de genoemde criteria van het Vlaggensysteem is uitgewerkt aan de hand van een aantal vragen. Hierna sommen we deze op. We hebben ze aangevuld met vragen die zich specifiek richten op ruilseks. Telkens staan aan het eind de gradaties opgesomd, die duiden op de mate waarin het criterium in het geding is.

1. Wederzijdse toestemming

Van belang bij dit criterium is de vraag of de wederzijdse toestemming onduidelijk is, of deze eenmalig is of dat er herhaaldelijk niet aan is voldaan. Bij ruilseks tussen een volwassene en een jongen onder de 16 is deze wederzijdse toestemming vrijwel altijd ernstig in het geding, omdat iemand van onder de 16 jaar de situatie niet kan overzien als een volwassene. Bij ruilseks is bovendien het risico op situatie-gebonden seksueel misbruik (profiteren van dronkenschap) groter.¹⁸ Bijvoorbeeld:

- * Is er wederzijds consent (toestemming)?
- * Is er over en weer begrip en besef van wat voorgesteld wordt?

18 Kuyper et al, 2010

- * Hebben de betrokkenen kennis van de maatschappelijke norm?
- * Zijn de betrokkenen zich bewust van de mogelijke gevolgen en van alternatieven?
- * Hebben de betrokkenen de verwachting dat een onderling akkoord gerespecteerd zal worden?
- * Hoe is het gesteld met de mentale competentie van de betrokkenen?

2. Vrijwilligheid

Er kan sprake zijn van lichte dwang, eenmalige dwang, herhaaldelijk gebruik van dwang en manipulatie. Ook bij een ongelijke machtsverhouding tussen de betrokkenen kan er onvrijwilligheid zijn geweest: kon de jongen weigeren? Of was er angst om te weigeren?

- * In hoeverre is er sprake geweest van manipulatie of dwang?
- * In hoeverre is er sprake van druk of omstandigheden die de vrije wil van het slachtoffer aantasten?
- * In hoeverre is er invloed van toegekende macht of autoriteit?
- * In hoeverre is er (financiële) afhankelijkheid?
- * In hoeverre is er secundaire winst of verlies (welke rol speelt de financiële beloning, voordelen, vriendschap in ruil voor seks of angst voor verlies van liefde en vriendschap)?
- * In hoeverre is er sprake van dreiging en geweld?

Bij ruilseks is het risico op verbale seksuele manipulatie groter.¹⁹

19 Ibid.

Grooming, het vertrouwen winnen van de ander en hem medeverantwoordelijk maken voorafgaand aan het misbruik, speelt vaak een grote rol bij misbruik van jongens door volwassenen. Uit Nederlands onderzoek komt naar voren dat hoe jonger kinderen hun eerste seksuele ervaring hebben, hoe meer zij te maken hebben met verbale manipulatie.²⁰

Jongens die zich prostitueren hebben vaker seksueel geweld meemaakt.²¹ Uit veel onderzoek naar seksueel misbruik komt naar voren dat het meemaken van seksueel misbruik de kans op herhaling groter maakt. Waarschijnlijk omdat het gevoel voor grenzen en van regie over de eigen grenzen is aangetast.

3. Gelijkwaardigheid

Er kan sprake zijn van lichte, eenmalig grote en herhaaldelijk grote ongelijkwaardigheid. De vraag is of iemand de baas is over de ander? Overall waar er een groot leeftijdsverschil (volwassene – minderjarige) speelt, is dus per definitie de gelijkwaardigheid in het geding.

- * In hoeverre is er gelijkwaardigheid tussen beide partijen?
- * In hoeverre zijn er verschillen tussen de fysieke, cognitieve en emotionele ontwikkeling?
- * In hoeverre is er passiviteit en assertiviteit bij de betrokkenen?
- * In hoeverre is er sprake van macht, controle en/of autoriteit?
- * In hoeverre is er evenwicht in het initiatief?

20 Van de Walle et al., 2010

21 Van de Walle et al., 2010

Van belang hierbij is de kwestie wanneer gesproken wordt van een gelijkwaardige relatie en wanneer niet. Het Vlaggensysteem gaat uit van een zekere balans tussen beide partijen op het vlak van leeftijd, kennis, intelligentie, macht, aanzien, religie en levenservaring.

Repetur en Veenstra²² stellen dat jongens die zich prostitueren zichzelf vaak meer controle toekennen dan in werkelijkheid het geval is. Een dertienjarige uit hun onderzoek vertelde bijvoorbeeld: “Ik koos bewust voor een seksrelatie met de buurman.”

4. Leeftijdsadequaat

Gedrag kan in lichte tot sterke mate afwijken van wat als leeftijdsadequaat wordt gezien. Als hulpmiddel is er in het Vlaggensysteem een uitgebreide normatieve lijst opgenomen, die aangeeft wat bij de leeftijd passend seksueel gedrag is.

- * In hoeverre komt het seksuele gedrag volgens onderzoek voor bij méér dan 20% van alle jongens?
- * In hoeverre is het seksuele gedrag gezien leeftijd te verwachten?
- * In hoeverre is het seksuele gedrag gezien de specificiteit van de ontwikkeling te verwachten, bijvoorbeeld bij autisme en gezien het intelligentieniveau?

Van belang is bij deze afweging factoren mee te wegen als sociaaleconomische status, etniciteit, seksuele voorkeur, religie en sekse.

22 Reptur en Veenstra, 2010

Jongens die seksueel misbruik hebben meegemaakt, vertonen vaker seksueel gedrag dat bij een hogere leeftijd past. Dit is een signaal voor seksueel misbruik. Repetur en Veenstra²³ geven als voorbeeld dat deze jongens geen verkering hebben maar wel seks, en dat sommigen genieten van de seks, maar geen raad weten met de intimiteit. Dit laatste kan ook duiden op een autismespectrumstoornis.

5. Contextadequaatt

Gedrag kan licht aanstootgevend, onbeleefd, kwetsend of beledigend en choquerend zijn.

- * In hoeverre voldoet het seksuele gedrag aan regels die gelden in de context waarin het gedrag vertoond werd?
- * In hoeverre wijkt het gedrag af van de algemene maatschappelijke norm?
- * In welke mate werd de privacy geschonden?
- * In hoeverre is het gedrag storend voor een meerderheid?

Bij ruilseks van jongens onder de 16 is dit binnen de maatschappelijke en wettelijke context altijd aan de orde. De vraag is dan hoe de jongen zich daartoe weet te verhouden en hoe hij omgaat met eventuele gevoelens van schaamte die daarbij horen. Bij jongens die sterk rond mannelijkheid zijn gesocialiseerd, kunnen schaamtegevoelens overdekt worden door stoer gedrag. Ook kunnen culturele opvattingen over homoseksualiteit in-

gezet worden om eventuele schaamte te kanaliseren. Repetur en Veenstra beschrijven bijvoorbeeld jongens die zeggen dat ze geen homo zijn, "omdat ze alleen anderen neuken of gepijpt worden maar zichzelf niet laten neuken". In een aantal landen/culturen is dit laatste nauw verbonden met de definitie van homoseksualiteit.

6. Zelfrespect beschadigend

Gedrag kan lichte tot zware lichamelijke, emotionele of psychologische schade tot gevolg hebben.

- * In hoeverre gaat het om gedrag dat mogelijk gevaar of schade inhoudt voor zichzelf?
- * In hoeverre heeft het gedrag lichamelijke kwetsuren opgeleverd, zoals wondjes, pijn, infectie en mishandeling?
- * In hoeverre heeft het gedrag psychische schade opgeleverd zoals vernederd worden, uitgelachen, te kijk gezet worden?
- * In hoeverre was het gedrag zelfbeschadigend en riep het verminderd zelfvertrouwen, een verminderd gevoel van eigenwaarde of schaamte en schuld op?
- * In hoeverre heeft het gedrag andere lichamelijke, emotionele of psychologische gevolgen gehad?

Vooraf dit criterium is vrijwel altijd in het geding, al realiseren de jongens dat zelf niet of maken ze het ondergeschikt aan zaken die ze belangrijker vinden (bijvoorbeeld geld, onderdak en eten).

- * Op zowel de korte als de lange termijn zijn er risico's op milde tot ernstige schade aan het relationele en sociale leven, onder andere vanwege schaamte/geheimhouding en anderzijds vanwege de ingesleten gewoonte om mensen in de eerste plaats te zien als potentiële klant. Een van de jongens die we gesproken hebben vertelde bijvoorbeeld: "Als ik nu iemand leer kennen, dan bouw ik een normale relatie op. Dan ga ik niet gelijk seks hebben voor geld met diegene. (...) Ik heb niet meer het gevoel dat ik elke keer bij iedereen die ik leer kennen, er geld voor moet vragen."
- * Het gaat ten koste van de kwaliteit van leven en veiligheid; met name doordat ruilseks vaak plaatsvindt onder invloed van riskant gebruik van middelen.²⁴
- * Jongens die seksueel misbruik hebben meegemaakt lopen een groter risico om seksueel riskant gedrag te vertonen en opnieuw misbruik mee te maken. Door ruilseks kunnen de jongens het gevoel hebben de controle over hun (seksuele) leven terug te krijgen.²⁵
- * Jongens en meisjes met ervaring met ruilseks hebben een groter aantal sekspartners en hebben vaker hiv of soa dan jongeren zonder ervaringen met ruilseks.²⁶
- * Daarnaast is er een verband tussen ruilseks en het hebben van depressieve symptomen en drugsgebruik.²⁷

24 Edwards et al., 2006

25 Repetur en Veenstra, 2010

26 Edwards et al., 2006

27 Ibid.

4 Ruilseks: signaleren en bespreekbaar maken

Een belangrijke vraag is: hoe weet u of de jongen die voor u zit ervaring heeft met ruilseks? Op welke signalen kunt u letten? En als u signalen krijgt of vermoedens heeft, hoe gaat u dan het gesprek aan? Deze vragen komen hieronder aan bod. We gebruiken het stappenplan van de Wet Meldcode als leidraad.

Veel signalen zijn algemeen van aard. Door meer signalen te verzamelen, mede op basis van uw kennis en ervaring, kunt u – zonder direct in gesprek te gaan – vermoedens versterken of afzwakken. Het stappenplan van de Wet meldcode (zie kader) noemt de mogelijkheid van overleg met een collega of een (andere) deskundige de klankbordfunctie. U heeft natuurlijk niet altijd die mogelijkheid. Bijvoorbeeld als het om een eenmalig contact gaat. Dan hangt het onder andere weer af van de vraag hoeveel tijd u heeft en welke mogelijkheden zich in het contact aandienen.

Er zijn in het contact verschillende mogelijkheden:

- * standaard met elke jongen die zich bij u of uw instelling meldt in gesprek gaan over seks en ruilseks. Dit is echter lang niet altijd gepast en/of mogelijk. Maar als u werkt bij een soa-kliniek of Sense-bureau is dit wel mogelijk.

- * standaard voorlichting geven en in gesprek gaan met jongens met wie u werkt over relaties en seksuele ervaringen, inclusief ruilseks. In de maatschappelijke opvang en residentiële jeugdzorg is dit goed mogelijk.
- * het gesprek aangaan wanneer u vermoedens of signalen hebt dat de jongen aan ruilseks doet.
- * het gesprek aangaan wanneer u vermoedens of signalen hebt dat de jongen aan riskante vormen van seks doet.

Stappenplan Meldcode

1. In kaart brengen van signalen
2. Consultatie aandachtsfunctionaris/deskundige eigen organisatie en/of advies AMK/ASHG
3. Gesprek met cliënt
4. Wegen van informatie, taxatie risico's
5. Beslissen: hulp organiseren of melden?

Bij alle mogelijkheden heeft u uiteraard te maken met de legitimering van uw vragen. Op de vraag waarom u het zou (moeten) aankaarten is al antwoord gegeven. Hier is aan de orde:

- * Hoe kan ik het uitleggen en verantwoorden tegenover de jongen die voor me zit?
- * Welk effect zal het hebben: staat de jongen er voor open? Of sluit hij zich onmiddellijk af en verdwijnt hij uit beeld?
- * Als dat gebeurt: wat kan en moet ik dan doen? En heb ik daarvoor de mogelijkheden en vaardigheden in huis?

In dit hoofdstuk proberen we op deze vragen antwoord te geven. Ook presenteren we een gespreksmodel, dat mede is gebaseerd op de interviews die we hebben gehouden met enkele jongens die zichzelf prostitueren met volwassen klanten, of dat hebben gedaan.

4.1 Hoe u ruilseks kunt signaleren

In de wetenschappelijke literatuur zijn risicofactoren voor ruilseks te vinden. Deels zijn dit factoren die risicogroepen aanwijzen, deels risicogedragingen. Het probleem is dat veel van deze risicofactoren algemeen van aard zijn. Niet iedereen die tot een risicogroep behoort, doet aan ruilseks. En evenmin is risicogedrag vertonen hetzelfde als ruilseks hebben. De stapeling van signalen en de weging daarvan zijn van doorslaggevend belang.

4.1.1 Wat zijn signalen?

De *risicofactoren* die de wetenschappelijke literatuur noemt zijn, zoals gezegd, te verdelen in risicogroepen en risicogedragingen. Er zijn factoren die niet of nauwelijks veranderbaar zijn en daarmee *risicogroepen* aanwijzen. Andere factoren gaan over veel voorkomende problemen of *gedragingen* bij jongens (en meisjes) die aan ruilseks doen. Daarnaast kunt u signalen observeren tijdens een gesprek en kunnen derden signalen melden. Ook uw *“niet plus”-gevoelens* zijn signalen. Hieronder gaan we in op al deze factoren en signalen.

4.1.2. Risicogroepen

Jongens doen vaker aan ruilseks dan meisjes en gaan daarbij ook vaker dan meisjes over tot het zelf aanbieden van anale seks of geslachtsge-meenschap.²⁸ Daarnaast zien we dat ruilseks vaker voorkomt onder specifieke groepen jongens.

- a. **Jongens met een migratieachtergrond.**²⁹ Voor zover bekend spelen verschillende motieven daarbij een rol. Via de prostitutie geld proberen te verdienen voor familieleden in het land van herkomst wordt genoemd als motief. Maar ook zien we dat prostitutie onder deze groep te maken kan hebben met een homoseksuele voorkeur of identiteit, die ze verborgen willen houden. Van de Walle et al. stellen ook dat ruilseks in een aantal (vooral Afrikaanse) landen meer geaccepteerd is.

²⁸ Van de Walle et al., 2010, p. 24 e.v.

²⁹ Rentinck, 2010; Edwards et al., 2006

teerd wordt in de cultuur.

b. **Jongens in grote steden.**³⁰ Prostitutie is in een grote stad onzichtbaarder.

c. **Jongens wiens ouders laag geschoold zijn.**³¹ Mogelijk speelt een rol dat een lage intelligentie samenhangt met een laag ontwikkelingsniveau en met een lager inkomen, waardoor deze jongens minder goed in staat zijn goed afgewogen keuzes te maken of meer uit zijn op snel geld verdienen.

d. **Jongens met een problematische gezinsachtergrond.** Dak- en thuisloze jongens,³² jongens met verslaafde ouders,³³ jongens uit gebroken of eenoudergezinnen³⁴ en jongens die seksuele kindermishandeling hebben meegemaakt.³⁵ Hierbij speelt de behoefte aan aandacht en een verhoogde kwetsbaarheid zeer waarschijnlijk een grote rol.

e. **Homo- en biseksuele en transgender jongens.**³⁶ Dit speelt zeer waarschijnlijk alleen wanneer de coming-out problematisch is binnen het gezin, maar dit vraagt om nader onderzoek.

Onder jongens die behoren tot meer dan één risicogroep, vindt u waarschijnlijk meer jongens die aan ruilseks doen, hoewel er geen onderzoek beschikbaar is dat deze stapeling van risicofactoren aantoont.

Prostitutieloopbaan?

Vergelijkbaar met het gebruik van middelen, heeft een jongen die zichzelf prostitueert vaak een proces doorlopen. De fasen die we daarin kunnen onderscheiden zijn:

1. Kennismaking
2. Beginnen
3. Experimenteren
4. Afhaken
5. Afhankelijkheid/isolement
6. Blijven hangen
7. Er uitstappen/groeien

De kennismaking kan op drie manieren verlopen: een belangstellende kan de jongen benaderen, anderen kunnen hen introduceren en ze kunnen op eigen initiatief op ontdekking gaan³⁷

30 Van de Walle et al., 2010

31 Edwards et al., 2006

32 Walls en Bell, 2011

33 Edwards et al., 2006

34 Ibid.

35 Paolucci et al., 2001 en Senn et al., 2008, in Nagtegaal, 2012

36 Van de Walle et al., 2010

37 Bultinck, 2006

4.1.3. Risicogedragingen en -problemen

Wat zijn gedragingen en problemen die we vaker tegenkomen bij jongens die aan ruilseks doen? Deels zijn dit natuurlijk gedragingen die al wijzen in de richting van riskant seksueel gedrag, deels wijzen ze ook weer terug naar de risicogroepen.

Jongens die aan ruilseks doen:³⁸

- * zijn op jongere leeftijd aan seks begonnen
- * hebben een groter aantal sekspartners
- * vrijen vaker onveilig
- * worstelen vaker met taboes, schaamte, schuld³⁹

Daarnaast zijn er problemen die vaker voorkomen bij jongens die aan ruilseks doen en die deels weer in verband gebracht kunnen worden met hiervoor genoemde signalen, zoals:

- * misbruik en afhankelijkheid van alcohol en/of andere middelen⁴⁰
- * gedragsproblemen⁴¹
- * zelfmoordpoging⁴²
- * depressie⁴³

* sociaal-emotioneel isolement⁴⁴

* ontwikkelingsachterstand in het aangaan van gezonde intieme relaties⁴⁵

* (herhaalde) soa, waaronder hiv/aids⁴⁶

* seksueel misbruik⁴⁷

* verwondingen als gevolg van mishandeling⁴⁸

* klachten die te maken kunnen hebben met sekswerk, zoals anale klachten en anale ruptuur (inscheuring)⁴⁹

* relationele en seksuele problemen⁵⁰

38 Ibid.

39 Repetur en Veenstra, 2010

40 Zie noot 9

41 Van de Walle et al., 2010

42 De Graaff et al., 2007; het verband met zelfbeschadiging werd niet onderzocht!

43 De Graaff et al., 2007

44 Repetur en Veenstra, 2010

45 Walls en Bell, 2011

46 Ibid.

47 Logan, 2010

48 Ibid.

49 Ibid.

50 Ibid.

4.1.4 Signalen van derden

Ook derden kunnen u signalen doorgeven. Dat kunnen vrij algemene signalen zijn, zoals de bovenstaande. Maar de signalen kunnen ook specifiek zijn, bijvoorbeeld roddels die er over een jongen rondgaan dat hij regelmatig gezien wordt in het gezelschap van onbekende volwassen mannen. Vanuit de methode Signs of Safety⁵¹ (Nederlandse titel *Veilig Opgroeien*) komt de suggestie om signalen te noteren, inclusief hun bron en daarbij te vragen of het gedrag gezien is door de persoon die het meldt of dat het om *gehoord van* gaat. Signs of Safety geeft eveneens de suggestie om personen die met risicosignalen komen altijd te vragen naar signalen die ze hebben gezien die erop duiden dat het (relatief) goed gaat met de jongen. Bijvoorbeeld dat de jongen nog bij zijn ouders woont, of naast de betaalde contacten vrienden heeft die hij in vertrouwen heeft genomen en die hem steunen. Of dat de jongen regulier betaald werk heeft.

4.1.5 Niet-pluisgevoelens

Tijdens een gesprek met een jongen kunt u niet-pluisgevoelens krijgen. Door voor u zelf na te gaan waardoor deze ontstonden, kunt u meer duidelijkheid krijgen over signalen. Was het iets dat de jongen zei of de manier waarop hij iets zei, of was het iets dat u zag, hoorde, rook of nóg iets anders.

Tip!

Noteer bij niet-pluisgevoelens goed wat het was (ervaringsfeit) en wat u erbij dacht of voelde (betekenis). Noteer net als bij de signalen ook uw pluis-gevoelens.

In [bijlage 1](#) vindt u een formulier waarop u alle signalen kunt noteren. Dit formulier is geïnspireerd en gebaseerd op de methode Signs of Safety.

4.2 Raadplegen van collega's of andere deskundigen

Wanneer u signalen heeft en vermoedt dat een jongen aan ruilseks doet, kunt u eventueel een of meer collega's en/of een deskundige raadplegen. In grote steden zijn – vaak aangehaakt bij de GGD – speciale voorzieningen of projecten gericht op jeugdprostitutie, soms met speciale deskundigheid op jongensprostitutie. Of misschien heeft u een collega die als klankbord kan en wil dienen om het volgende te bespreken:

- * uw vermoedens en hun achtergronden
- * uw niet-pluisgevoelens
- * uw beroepshouding tegenover deze jongen
- * welke mogelijkheden u heeft en specifieke vragen u de jongen zou kunnen stellen als u weer contact met hem heeft.

51 Turnell en Edwards, 2009

4.3 In gesprek gaan

In de contextuele hulpverlening⁵² worden vier dimensies onderscheiden waarop u in gesprek kunt zijn met een cliënt. Dit zijn:

- * De dimensie van de feiten:
Erfelijkheid, lichamelijke eigenschappen, ingrijpende gebeurtenissen in het leven.
- * De dimensie van de psychologie:
Wat zich in het individu afspeelt aan betekenis, behoeften, gevoelens, gedachten, fantasieën en motivaties. Hierbij staat centraal hoe de persoon zich verhoudt tot de andere dimensies.
- * De dimensie van de interacties:
De patronen van waarneembaar gedrag en communicatie tussen personen: structuren, regels, feedback, zondebok, coalitievorming.
- * De dimensie van de relationele ethiek:
Rechtvaardigheid van een relatie, het relationele evenwicht tussen het geven en ontvangen van gepaste aandacht en zorg. Loyaliteit, vertrouwen en betrouwbaarheid, verdiensten en schuld.

Deze vier dimensies lopen uiteraard in een gesprek niet zo netjes naast elkaar. En vooral het feit dat de vierde dimensie dominant aanwezig is, impliciet dan wel expliciet, maakt dat de gesprekken vaak zo geladen en beladen zijn. Vragen die bedoeld zijn om de feiten vast te stellen, vat uw cliënt dan al snel op als een gesprek over het gedrag in de vierde dimen-

sie. De bedoeling van uw vragen toelichten en toestemming vragen aan de cliënt tot het stellen van vragen helpt om misverstanden te voorkomen en het gesprek soepeler te laten verlopen.

Er zijn verschillende aanleidingen om op basis van vermoedens in gesprek te gaan met de jongen die zichzelf misschien prostitueert. Veelal zijn dit aanleidingen die behoren tot de dimensie van de feiten. Deze feiten kunt u gebruiken als opstapje vanwege het aangetoonde verband met ruilseks. Meer algemene signalen kunt u gebruiken om te vragen naar de situaties of omstandigheden waarin ze spelen (bijvoorbeeld bij middelengebruik: Wanneer gebruik je alcohol of drugs? Gebruik je ook wel eens voorafgaand aan seksueel contact? Wat doet dat met je? In welk opzicht helpt jou dat?). Daarnaast kunt u ook de zes criteria van het Vlaggensysteem gebruiken als opstapje om met jongens over hun seksuele ervaringen (inclusief ruilseks) in gesprek te gaan.

52 Michielsen et al., 2005

Figuur 1

Wat zijn de (mogelijke) voordelen van doorgaan?	Wat zijn de (mogelijke) nadelen van doorgaan?
<ul style="list-style-type: none"> * Snel geld verdienen * Veel geld verdienen * Homoseksuele contacten die ik anders niet zou hebben * Een manier om mijn sterke seksuele behoeften te bevredigen * Financieel onafhankelijk zijn * Het kost me niet veel moeite om de knop om te zetten * Ik ben zelfstandig en onafhankelijk * Erkenning: deze mannen willen mij en vinden mij mooi 	<ul style="list-style-type: none"> * Gezondheidsklachten/soa * Onzekerheid * Op je hoede moeten zijn voor geweld en misbruik * Feitelijk geweld en misbruik * Afhankelijkheid van klanten * Afhankelijkheid van evt. pooier/beschermer * Riskant middelengebruik * Gebrek aan vrienden (gelijkwaardige relaties) * Schaamte * Verborgten leven/emotioneel isolement * Niet zelf kunnen kiezen met wie ik seks wil hebben * Contact met familie verstoord
Wat zijn de (mogelijke) nadelen van stoppen?	Wat zijn de (mogelijke) voordelen van stoppen?
<ul style="list-style-type: none"> * Geen inkomen * Verandering van levensstijl * Ik ga me afhankelijker voelen * Ik ga me kwetsbaarder voelen 	<ul style="list-style-type: none"> * Op een reguliere manier mijn geld verdienen * Niet meer afhankelijk zijn van anderen * Meer in balans met de omgeving * Minder schaamte

4.4 Ambivalentie: gevoelens, gedachten en gedrag

Ruilseks is omstreden in onze samenleving. Het is een taboe om op die basis contacten aan te gaan en dat is nóg sterker als je jonger bent dan 16. Iedereen die dit toch doet (dimensie van de feiten), zal dit op een bepaalde manier beleven (dimensie van de psychologie). Meestal zal dit gepaard gaan met gemengde gevoelens en gedachten, een innerlijke dialoog tussen positieve en negatieve gedachten, gevoelens en argumenten. Rond ruilseks en prostitutie kunnen jongens die zichzelf aanbieden allerlei ambivalente gevoelens en gedachten hebben en ook ambivalent gedrag vertonen. In figuur 1 geven we er een aantal weer. Als u samen met de jongen de voor- en nadelen bespreekt is het van belang zowel het korte- als het langetermijnperspectief erbij te betrekken. Het relatieve belang van de voor- en nadelen voor de jongen kan blijken uit een cijfer dat de jongen eraan toekent.

De eerste keer

“Soms had je van die klanten en dan was het echt gewoon neuken, weg. Dat vond ik echt niks. (...) Met andere klanten was het dus wel zo dat ik het gewoon echt leuk vond en zo. Maar dat was eigenlijk meer omdat het dan gezellige mensen waren en ja dan kwam die seks erbij.” (...) De eerste keer kan ik me niet echt herinneren of het zo was, maar het was wel als ik dan wist dat ik een klant had, dan ging ik wel drinken of... nou ik was niet echt dronken of aangeschoten, maar dat ik het wel een beetje meer kon verdragen.” (Jongen 1).

Jongens die aan ruilseks doen of zichzelf prostitueren, kunnen door de ambivalente gevoelens die ze erbij hebben, allerlei spanningen (stress) ervaren die weer andere problemen tot gevolg hebben. Tegelijkertijd kunnen de voordelen van ruilseks de stress (bijvoorbeeld over inkomen en huisvesting) juist verminderen. Hierdoor kan een vicieuze cirkel ontstaan, omdat de voordelen lange tijd opwegen tegen de nadelen en de nadelen soms letterlijk verdoofd worden, door een knop om te zetten, zich sterk te concentreren op het geld dat het oplevert (een vorm van dissociëren), door alcohol en/of druggebruik of door klanten met zorg te kiezen, zodat de plezierige kanten versterken en de vervelende gevoelens niet of minder aanwezig zijn.

4.4.1 Ambivalentie in het professionele contact

Een gevolg van het hebben van dubbele gevoelens over betaalde seks, is dat de jongens het gevoel hebben hun handelen zowel voor zichzelf als voor hun omgeving te moeten verantwoorden, te legitimeren. (Ze kunnen dit overigens ook uit de weg gaan door erover te zwijgen.) Ze verantwoordt hetgeen ze doen door de voordelen meer gewicht te geven, of door de nadelen te bagatelliseren of te ontkennen. Uitspraken die daarop duiden, zijn bijvoorbeeld: “Het is gewoon my way of life, weet je”, “Met een gewone baan zou ik nooit zoveel verdienen en ook nooit zo vrij zijn.” “In mijn cultuur is homoseksualiteit taboe. Ik heb dus seks met mannen, maar kan dat deels rechtvaardigen door te stellen dat ik het voor het geld doe.”⁵³ Ook in onze gesprekken kwamen we dit tegen. Een van de jon-

53 Repetur en Veenstra, 2010

gens vertelt als we hem vragen of de negatieve gevoelens niet overheersten: “Nee, het was ook echt het geld. (...) Ja en ik was eigenlijk ook altijd stoned en dronken dus (...) Ik denk niet dat ik nou echt verslaafd was aan seks. Meer dat ik verslaafd was aan geld.” (Jongen 1)

De knop om

“Het was gewoon een kwestie van de knop omdraaien. Niet bij nadenken, niet bij stil staan. Ik denk dat iedereen zo’n knop heeft. Misschien kan niet iedereen dat, maar je moet die knop omdraaien. Het hielp als ik er niet teveel bij nadacht. Ik hield het daarbij. Als ik niet aan het seksen was voor geld, dan had ik het er ook niet over. En dan dacht ik er ook niet over na. Het was voor mij heel simpel. Alleen op dat moment was het zo en daarna niet meer. (...) Ik leefde in 2 werelden. En dat is soms wel moeilijk. Je leeft in de ene wereld en je leeft in de andere wereld. In principe komt daar heel veel gelieg bij kijken, want je moet dingen gaan ontkennen. En je moet dingen, verhalen gaan veranderen. En dat is heel moeilijk op zo’n jonge leeftijd.” (Jongen 3)

De ambivalentie over ruilseks en de negatieve betekenis die het in onze samenleving heeft, spelen ook door in het contact dat deze jongens met anderen hebben, ook met professionals (dimensies van de interacties en de relationele ethiek). De dubbele gevoelens in combinatie met de angst moreel veroordeeld of gestraft te worden voor prostitutie weerhoudt heel

veel jongens ervan om het onderwerp te bespreken met vrienden, familieleden, hulpverleners en andere professionals met wie ze contact hebben.

De ambivalentie zorgt er zo aan de ene kant voor dat u een ingang hebt voor het gesprek, maar aan de andere kant kan de balans heel snel doorslaan en ervoor zorgen dat de jongen met wie u in gesprek bent gesloten reageert. Uit de gesprekken die we hebben gevoerd komt naar voren dat de jongens erg op hun hoede zijn in het contact met professionals. Daarin spelen de maatschappelijke norm een rol én de ervaringen die jongens hebben met het in vertrouwen nemen van anderen. Zo vertelde één van de jongens met wie we spraken over de conclusie die hij trok uit zijn negatieve ervaring met een gesprek over prostitutie met een vriendin: “Ik wilde er graag over praten maar met mijn vriendin. En dat ging al fout. Dus “laat maar” denk ik dan.” Twee jongens vertelden ons over de negatieve ervaringen die ze hadden met professionals: informatie die ze van de jongens kregen speelden zij zonder mededeling door aan andere professionals en aan de ouders. Een van de jongens maakte dat mee met een onderwijzer, de ander met een medewerker van Jeugdzorg, dat er met de ouders besproken werd wat aan de orde was gekomen in het gesprek.

Tegenover hun ouders schamen jongens zich vaak. Daarnaast zijn ze bang voor straf en afkeuring. Maar ze beseffen ook dat ze iets doen dat in de ogen van hun ouders niet kan; dat ze hun ouders teleurstellen. Dit speelt ook, of misschien wel juist, bij kinderen die al een minder goede band hebben met hun ouders. Zij beschermen zichzelf én hun

ouders door te zwijgen, maar creëren daarmee nóg meer afstand door een belangrijk geheim te hebben.

Wanneer u een “geheim” van de jongen doorvertelt aan de ouders, ontnemt u hem de zeggenschap daarover. En u beschadigt het vertrouwen, de veiligheid en de eigenwaarde van de jongen (zie kader pag 27). De laatste uitspraak maakt duidelijk dat jongens die seks hebben om aan geld te komen, daar toch graag over willen praten. Maar op een manier die hen niet moreel veroordeelt of ter verantwoording roept. Anders gezegd: de professional moet de feiten kunnen accepteren voor wat ze zijn en die *niet meteen* willen veranderen. Het tempo dat u loopt is bepalend voor het verloop van de gesprekken. In paragraaf 4.5.3 komen we hierop terug.

Een treffende uitleg van wat we bedoelen komt van een van de jongens met wie we spraken. In het kader “vriendin” vertelt hij over zijn poging zijn beste vriendin te vertellen waar hij mee bezig is.

Daarom is het van groot belang dat u als gesprekspartner betrouwbaar bent. Doe wat u zegt en zeg wat u doet. Als u geheimhouding belooft, dient u zich daar ook aan te houden. Als u dat in bijzondere gevallen niet kunt, zeg dat dan ook en leg uit waarom dat is. En doe dat zo mogelijk vóóraf en niet achteraf. Bespreek in alle gevallen met de jongen niet alleen wat u gaat vertellen, maar ook hoe en vooral waarom. Van belang is de afweging tussen wat u tegen wie wilt en moet vertellen en de veiligheid van de jongen. Deze zaken kunnen – zoals uit de bovenstaande voorbeelden blijkt – strijdig zijn.

Ik wilde er gewoon over kunnen praten

“Als ze mij maar niet zo hadden genaaid toen ik 14 was, dan had ik het er misschien wel met ze over gehad. Maar (ik had) gewoon schijthekel aan die mensen. Allemaal dus.” (Jongen 1)

“Ik denk dat als zoiets groots in je leven gebeurt, in mijn ogen was dat heel groot, dan wil je er met iemand over kunnen praten. Dat is net zoiets als mijn homoseksualiteit, daar heb ik thuis ook niet over kunnen praten. Dat is heel erg klote als je het voor jezelf moet houden. (...) Ik weet wel wat schaamte is, en ik ken het ook wel, maar het kwam gewoon niet zo gauw voor. Ik wilde er gewoon over kunnen praten.” (Jongen 3)

Dan is het van belang dat u dit met de jongen bespreekt en daarbij ook aangeeft wat uw mogelijkheden en grenzen zijn.

Vriendin

“Ik had haar eerst verteld dat ik op jongens viel en dat vatte ze best goed op. Een poosje later, er ging wat tijd overheen, toen vertelde ik haar wat ik deed in mijn vrije tijd. En dat kwam best shockerend over. (...) Ze begreep het niet. Maar ik begreep het wel. Ik moest voor mezelf zorgen. Niemand anders betaalt mijn huur of mijn vreten dus ik bedoel je moet gewoon doen wat je moet doen. Klaar. Dus het was gelijk van waarom? Ja waarom? Ik vertel het je toch omdat ik je vertrouw, ik hoef ook ik hoef ook niemands mening te horen daarover. Het gaat erom dat ik je in vertrouwen neem. Ze vroeg het ook echt in negatieve zin. Je hebt zoiets van waarom doe je dat dan? En waarom zou je dat doen? Dat zijn 2 verschillende waarom. En dat kan beledigend overkomen, of tenminste beledigend, op je pik getrapt.” (Jongen 3)

4.5 Motivatie en motiverende gespreksvoering als basis

De ambivalente gedachten en gevoelens maken het onderwerp uitermate geschikt om jongens te benaderen met behulp van motiverende gespreksvoering. Deze methode of benadering biedt perspectieven, omdat ze ambivalentie als uitgangspunt of gegeven neemt.

4.5.1 Doel en uitgangspunten

Motiverende gespreksvoering heeft tot doel dat mensen afgewogen beslissingen nemen over hun leven. Motiverende gespreksvoering gaat uit van zelfregie en zelfreflectie. Dit houdt in dat mensen altijd zelf beslissin-

gen nemen over hoe ze zich opstellen en gedragen. En dat ze nadenken over wat ze doen en daarover een innerlijke dialoog voeren.

Daarnaast gaat de methode ervan uit dat mensen altijd proberen zich staande te houden en in evenwicht te blijven, hoe moeilijk hun situatie ook is. Het laatste uitgangspunt is dat gedragsveranderingen bestaan uit een aantal stappen en dat als je mensen wilt helpen bij veranderingen, je je interventies moet afstemmen op die stappen. Als je te snel wilt of te langzaam roept dat weerstand op.

Mensen verschillen onderling in wat hierbij allemaal een rol speelt. Uiteraard moeten we naar zelfregie kijken binnen de mogelijkheden die leeftijd en ontwikkelingsniveau bieden. Maar ook als er grenzen aan zijn, dient u de jongen altijd goed te informeren en dient u uw ingrijpen te motiveren en toe te lichten.

Doel en uitgangspunten van motiverende gespreksvoering sluiten goed aan bij de socialisatie van jongens tot mannen. In onze samenleving wordt jongens geleerd dat mannen zelfstandig en onafhankelijk zijn en zelf hun problemen horen op te lossen.

Motiverende gespreksvoering vertrekt vanuit het verhaal, de vragen, klachten of problemen van jongens zelf. U nodigt de jongen uit om zijn verhaal te vertellen. In dat verhaal zoekt u samen met hem naar zijn wensen, zorgen, vragen en zijn motivatie om dingen te veranderen. Maar ook naar zijn wensen en motivaties om juist NIET te willen veranderen.

Zo maakt u samen met de desbetreffende jongen de balans op. Maar wel op een open en eerlijke manier. Waarbij u vanuit veel verschillende gezichtspunten samen met de jongen kijkt. En ook informatie en voorlichting geeft die past bij de jongen en waar hij behoefte aan heeft. Voorlichting geeft u dus niet plompverloren, maar u vraagt de jongen tijdens het gesprek of hij misschien wat meer zou willen weten over bepaalde zaken.

4.5.2 Beroepshouding

Uw beroepshouding ten opzichte van de jongen is van zeer groot belang. Een gesprek is alleen mogelijk als er voldoende basisvertrouwen is tussen u en de jongen. In zo'n gesprek kunt u het vertrouwen verder versterken, verbaal, maar vooral non-verbaal. Wat zijn de elementen van een beroepshouding waarmee u vertrouwen versterkt?

Acceptatie

Ga alleen het gesprek over ruilseks aan als u uw beroepshouding ten opzichte van een jongen die zich prostitueert goed onderzocht hebt en tot de conclusie bent gekomen dat u zonder meer kunt accepteren dat:

- * er jongens zijn die dit doen;
- * hun motieven daarvoor heel verschillend kunnen zijn;
- * uit het gesprek kan blijken dat er geen haar op hun hoofd is die er aan denkt om ermee te stoppen, terwijl ze er wel graag over willen praten.

Het laatste is een belangrijke opening. Want door nieuwsgierig door te vragen naar wat maakt dat de jongen er graag over wil praten, komt u

mogelijk ook motieven tegen waarom de jongen er ergens ook liever mee zou willen stoppen. En het biedt u mogelijkheden om de jongen – desgevraagd - informatie te geven waarover hij nog niet beschikte.

Geen dwang of preken

Verder is het van groot belang dat u helder heeft wat uw missie en/of bedoelingen zijn als u een jongen treft die aan ruilseks doet. Is uw missie om de jongen uit de prostitutie te halen, dan is dat prima, zolang u erkent dat dit niet altijd lukt en dat het van belang is dit zo te doen dat u geen gebruik maakt van dwang of overreding (preken). En veelal hebben de jongens juist op het terrein van preken al de nodige vervelende ervaringen opgedaan. Van belang is dat u zich bekommert om de jongen, zijn welzijn, zijn veiligheid, zijn relationele ontwikkeling, zijn toekomst.

Betrouwbaarheid en transparantie

Jongens die in de prostitutie werken, hebben door wat ze daarvoor en tijdens het werk hebben meegemaakt vaak een feilloos radar voor wie ze wel en niet kunnen vertrouwen. Wek dus niet alleen vertrouwen, maar zorg ook dat u echt te vertrouwen bent. In de eerste plaats door betrouwbaar en transparant te zijn. Betrouwbaar bent u in de eerste plaats als u uw beloften en afspraken nakomt en niet achter de rug van de jongen dingen doet of vertelt die zijn gevoel van veiligheid en vertrouwen kunnen schaden.

Schaamte en vertrouwen

Een van de jongens met wie we spraken, vertelde: “Het was altijd, zo’n psycholoog of maatschappelijk werker. Stel dat ik het niet leuk vond, dan kwam ik gewoon niet meer. Dan had ik wel mijn hele verhaal verteld, maar dan kwam ik gewoon ineens niet meer.” (Jongen 1). Een andere jongen vertelde ons over de ervaring met een goede vriendin: “Ik voelde op dat moment niet echt schaamte. Ik voelde meer woede. Ik dacht haar te kunnen vertrouwen, zij heeft ook niet altijd het leukste leven gehad. Maar ik was er wel altijd. Ik kon met haar praten, ik ging haar ophalen als er iets was of wat dan ook. En ik dacht dat het normaal zou gaan, dat als ik het haar zou vertellen dat, oké, dan denk ik bij mezelf: get over it! Wees blij dat ik het jou vertel. Ik ben jou geen verantwoording schuldig. Ik had verwacht dat ze zou zeggen: het is kut voor je en klote maar ik snap het wel. Maar dat kwam er niet uit.” Hierdoor heeft hij vergaande

conclusies getrokken, die passen bij de leeftijd waarop hij dit meemaakte: “Dat ik mensen niet zo snel meer moet vertrouwen. Het is heel simpel. Je kan ook niemand vertrouwen. Dat durf ik echt hardop te zeggen.” Later in het gesprek vertelt hij wat voor hem echt belangrijk is: “Ja luisteren. Zonder oordeel. Sowieso nooit oordelen. Dat vind ik verschrikkelijk. Ik zou nooit zomaar iemand oordelen om wat ik hoor of zie. Laat iedereen in z’n waarde. Als ik iemands mening wil horen, dan vraag ik er wel om. Het begon erover dat ik van huis was weggegaan en moest overleven. Ik heb het niet verteld, maar ik heb wel verteld dat ik met iemand samenwoonde en dat ik goed verzorgd werd. Ik begon in algemene zin te vragen over hoe het zat met jongens in de prostitutie. Ik dacht ze zal er wel ervaring mee hebben, omdat ze maatschappelijk werkster was. Ze had er gelijk een mening over en ik had gelijk het gevoel alsof ik daar helemaal niet thuis hoorde.” (Jongen 3).

Oprechte belangstelling en nieuwsgierigheid

Oprechte belangstelling en nieuwsgierigheid ten toon spreiden voor het welzijn van de jongen is van wezenlijk belang, omdat het de jongen het gevoel geeft dat hij de moeite waard is. Er is niets zo dodelijk als uitstralen dat het u niets uitmaakt en dat het om *zijn* motivatie gaat. In motiverende gespreksvoering draait het er juist om dat u de cliënt helpt een zo goed mogelijke beslissing te nemen. Betrokkenheid is daarbij juist een absolute

voorwaarde! U kunt dit tonen door u meer te richten op het algemene welzijn van de jongen en hoe het met hem gaat, en niet teveel vragen te stellen naar feiten. Door het laatste te doen creëert u te snel het gevoel van een “verhoor”, wat bij een schaamte-beladen onderwerp geen goed idee is. Wanneer dat speciaal van belang is kunt u hem bedanken voor het vertrouwen dat hij u schenkt.

Tips!

- * Let op uw houding: belangstellend, betrokken, respectvol; vraag tijdens het gesprek feedback als u twijfelt of u op dezelfde golflengte zit: hoe vind je dit gesprek?
- * Maak uw vermoedens dat de jongen zich prostitueert bespreekbaar op een moment dat het passend is in het gesprek, maar vraag altijd: klopt dat?
- * Geen van de drie jongens met wie we gesproken hebben, vond het prettig als we vroegen naar allerlei feitelijke dingen. Dan voelden ze zich “verhoord” of ze vonden dat professionals er niets mee te maken hadden. Vragen naar hoe het met hen gaat en vragen die getuigen van persoonlijke belangstelling vielen wel in goede aarde. Als de jongen uw vermoedens bevestigt, zijn de volgende aandachtspunten van belang:
 - * Vraag toestemming: ik zou graag met je willen doorpraten over je situatie en hoe je je daarin staande houdt. Kun je dat nu aan? Mag ik daar nog wat meer over vragen? Of vind je dat nu niet prettig?
 - * Als u zich zorgen maakt, kunt u die zorgen eventueel gebruiken als legitimering, maar alleen als dat gepast is.
 - * Wees empathisch: veel jongens die dit doen houden dit verborgen. Dat kan ik me best voorstellen. Hoe is dat bij jou?
 - * Jongens die dit doen kunnen niet al te kieskeurig zijn bij de keuze van hun klanten. Hoe is dat bij jou?

Empathisch reageren

Door empathisch te reageren op wat de jongen u verbaal en non-verbaal vertelt, laat u blijken dat u begrijpt in welke positie hij zich bevindt. Bijvoorbeeld door – wanneer u dat merkt – te zeggen dat u ziet dat hij zich niet prettig voelt over wat anderen ervan vinden dat hij aan sekswerk doet.

Terughoudendheid speelde bij alle drie de jongens die we spraken vaker ten opzichte van mannen, speciaal heteroseksuele mannen, dan ten opzichte van vrouwen en homoseksuele mannen. Als u een heteroseksuele man bent, moet u dus meer uw best doen en de weg effenen door bijvoorbeeld te zeggen dat u niet snel meer ergens van opkijkt. Dat moet u dan vervolgens wel kunnen waarmaken. Voor jongens is empathie, begrip, belangrijk.

Regie over het gesprek

De jongen zoveel mogelijk regie geven over het verloop van het gesprek hoort bij uw beroepshouding en spoort met motiverende gespreksvoering. Dat kunt u bijvoorbeeld doen door toestemming te vragen een bepaald onderwerp aan te snijden of op door te vragen. Maar ook door de jongen te helpen zo goed mogelijk zelf zijn beslissing te nemen.

4.5.3 Gespreksstrategieën en gespreksvoering

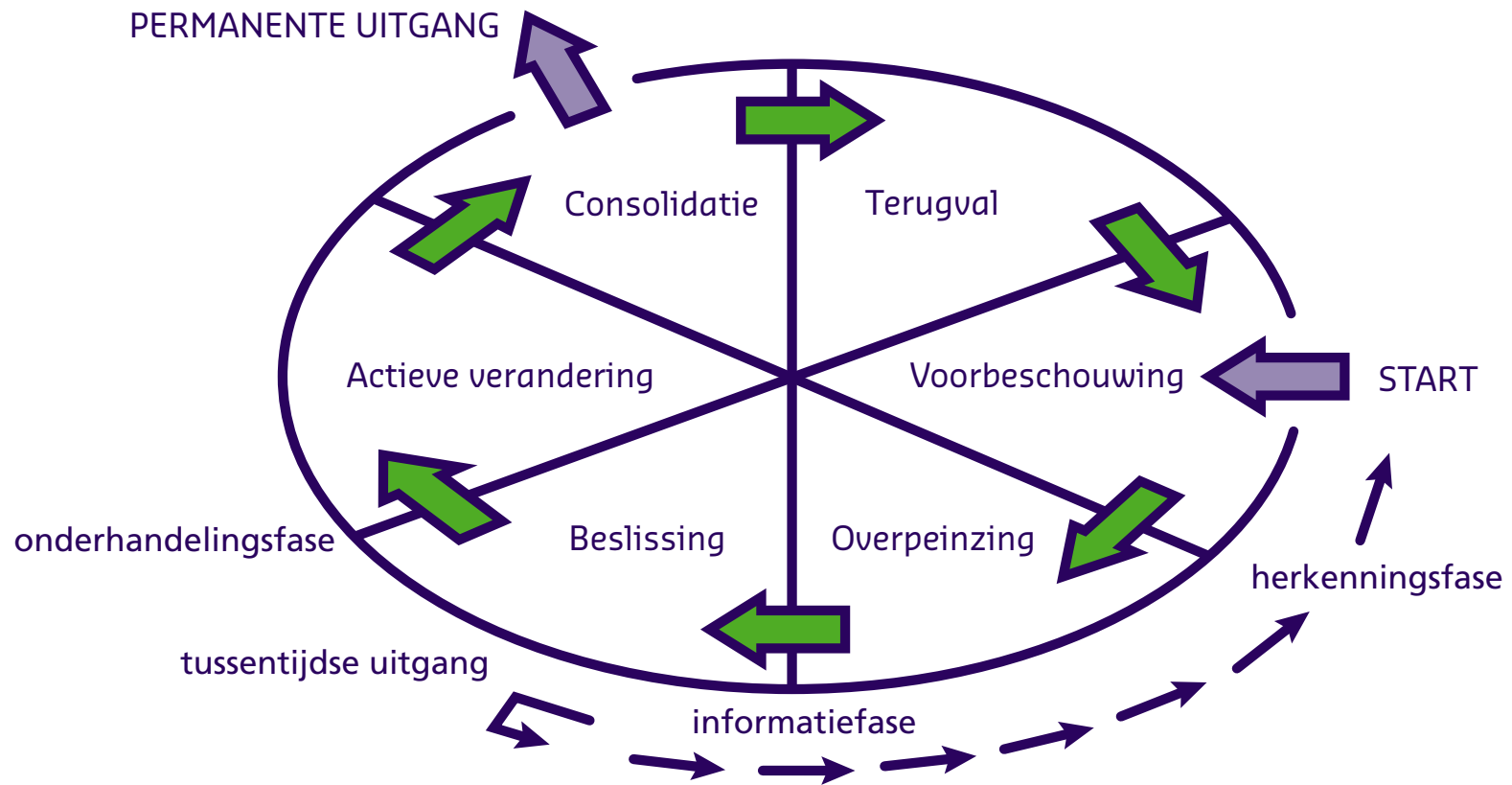
Bij motiverende gespreksvoering stemt u uw houding en vragen af op de cliënt. Prochaska en DiClemente⁵⁴ ontwikkelden hiervoor een model dat bekend staat als het (transtheoretische) veranderingsmodel, waarin ze zes fasen van gedragsverandering onderscheiden (zie figuur 2).

De veranderingsfasen zijn:

1. Voorbeschouwing – de cliënt houdt zich zonder al teveel moeite (redelijk) goed staande/in evenwicht, stelt zichzelf weinig vragen, is niet gemotiveerd voor verandering.
2. Overpeinzing/overdenking – de cliënt houdt zich moeilijk staande of is uit balans en denkt na over zijn situatie en hoe hij daarin weer een evenwicht kan vinden.
3. Beslissing – de cliënt neemt een beslissing (tussen impulsief en weloverwogen). Dit kan een beslissing zijn om alles bij het oude te laten (“tussentijdse uitgang”) of om dingen te veranderen.
4. Actieve verandering – de cliënt zet zich in om de situatie te veranderen.
5. Consolidatie (volhouden) – de cliënt volhardt in de inzet om verandering aan te brengen in zijn situatie. Dit kan ertoe leiden dat de cliënt de permanente uitgang vindt.

6. Terugval – elke verandering bergt het risico van terugval in zich. Terugval is er in twee soorten, de tijdelijke terugval en de ernstiger vorm. Bij de tijdelijke terugval realiseert de cliënt zich dat hij weer even in zijn oude valkuil stapte en vindt hij snel de weg terug. Bij de ernstiger vormen van terugval zijn het zelfvertrouwen en mogelijk de eigenwaarde in het geding. Uitspraken die daarbij horen, zijn bijvoorbeeld: zie je wel, het lukt me toch niet, waarom zou ik ook moeite doen, wie denk ik wel dat ik ben.

54 Prochaska, J.O en DiClemente, C.C., 1982

Uitgangspunten bij het veranderingsmodel

Eerste uitgangspunt bij het veranderingsmodel is dat iedereen zich zo goed mogelijk staande/in evenwicht probeert te houden in de omstandigheden waarin hij zich bevindt. Dus als de omstandigheden negatief zijn, kan iemand zich in balans houden door relativeren, maar ook door steun te zoeken, te dissociëren, het eigen gedrag te veranderen of van omgeving te veranderen.

Als een jongen een beroep op u doet, kunt u dat zien als een poging om zich in evenwicht of staande te houden. Het betekent allerm minst dat de jongen op dat moment bereid of zelfs maar gemotiveerd is om zijn gedrag te veranderen. Het gaat erom te ontdekken waarvoor de jongen op dat moment gemotiveerd is. Om dan met hem te bespreken of hij denkt dat dit ertoe leidt dat het goed/beter met hem gaat. Niet om hem te overtuigen van wat u denkt dat goed voor hem is.

Een tweede uitgangspunt bij het veranderingsmodel is dat u uw interventies afstemt op uw cliënt, in het bijzonder op de gedragsveranderingsfase waarin hij zich bevindt. Doet u dit niet, dan roept dat in de regel weerstand op bij de gesprekspartner. Omdat de fase waarin de cliënt zit niet altijd even duidelijk is, is het handig om de cliënt uit te nodigen te vertellen waarvoor hij komt en later ook te vragen of er nog andere dingen zijn. Soms vertellen cliënten de belangrijke zaken pas aan het eind, omdat ze eerst willen weten wat voor vlees ze in de kuip hebben.

Elke fase en overgang naar een andere fase kent namelijk een eigen strategie en bijbehorende interventies. Het zijn:

1. Uitnodigen en uitlokken
2. Informeren
3. Onderhandelen
4. Ondersteunen
5. Verandermanagement
6. Opendeurbeleid

Ze zijn beschreven en uitgewerkt in [figuur 3](#).

Figuur 2: het transtheoretische model van verandering⁵⁵

Fasen	Benadering	Technieken
Voorbeschouwing	Uitnodigen Uitlokken	<ul style="list-style-type: none"> * Open vragen stellen * Actief en empathisch luisteren * Herkenning bieden * Samenvatten en ordenen * (Toestemming vragen voor) doorvragen * Positief heretiketteren * Discussie vermijden * Weerstanden verkennen * Gemengde gevoelens benoemen en versterken * Schaalvragen stellen
Overdenken en overwegen	Informereren	<ul style="list-style-type: none"> * Voorlichting geven * De balans opmaken (beginnen met positieve kanten) * Afwegingen voor veranderingen bespreken
Beslissing	Onderhandelen	<ul style="list-style-type: none"> * Afwegingen voor acties bespreken * Keuzemogelijkheden structureren * Stel dat-vragen stellen * Schaalvragen stellen * Cliënt beslissing helpen nemen
Actieve verandering	Ondersteunen	<ul style="list-style-type: none"> * Feedback geven * Cliënt stimuleren zichzelf te belonen * Terugvalpreventie * Aanmoedigen
Volhouden	Verandermanagement	<ul style="list-style-type: none"> * Risico's bespreken * Mogelijke terugvalmomenten bespreken als iets waar je van kunt leren
Terugval	Opendeurbeleid	<ul style="list-style-type: none"> * Relativeer de terugval ("Alle begin is moeilijk") * Geef terugval de betekenis van leerervaring ("Zullen we eens kijken wat je hier van kunt leren?") * Geef mogelijkheden aan * Toon betrokkenheid * Bied vervolcontact aan * Bel na om te horen hoe het gaat

55 Prochaska en DiClemente, 1982

4.5.4 Voorbeelden

Jongens die op eigen initiatief bij u komen, zitten vrijwel nooit in de voorbeschouwingsfase, maar altijd ergens tussen die en de tweede fase. Dan is de strategie: uitnodigen en uitlokken. De belangrijkste technieken zijn de juiste open vragen stellen en empathisch luisteren naar het antwoord. Dit wordt ook wel de “o-houding” genoemd: u reageert niet meteen, maar luistert geduldig (ook non-verbaal), open, betrokken en nieuwsgierig naar de antwoorden of het verhaal.

Zo kunt u rustig het vertrouwen opbouwen, en wachten op een geschikt moment om het gesprek aan te gaan over uw vermoedens dat de jongen aan ruilseks doet. Het geschikte moment komt echter niet altijd vanzelf. Vertrouwen kan een voorwaarde zijn om vermoedens te bespreken, maar door uw vermoedens respectvol te bespreken kunt u ook vertrouwen versterken.

Een manier om vertrouwen op te bouwen is door te vertellen hoe uw vermoedens ontstonden, maar dit te veralgemeniseren. Een voorbeeld: *“Toen je hier kwam om te praten over....., vielen me een aantal dingen op, waarvan ik dacht: dat zie ik vaker bij jongens die seks hebben in ruil voor iets – geld, kleding, onderdak. Nou is dat natuurlijk niet iets waarmee je te koop loopt, je denkt misschien ook wat ik daarvan zal denken? Maar even recht op de man af gevraagd: klopt mijn vermoeden?”*

De start van het inhoudelijke gesprek

Als het onderwerp bespreekbaar is en uw vermoedens worden bevestigd, is het belangrijk om het onderwerp eerst vanaf de positieve kant te exploreren. Dit roept minder weerstand op dan vanuit de negatieve kant. Zo kunt er achter proberen te komen wat de jongen motiveert tot dit werk:

- * Wat vind je er prettig aan?
- * Als je kijkt naar de prettige kanten, welk (rapport)cijfer zou je dan aan dit werk geven? Waarom dit cijfer?
- * Wat maakt dat je dit werk doet?
- * Hoe ben je in het werk terechtgekomen?
- * Hoe was de eerste keer dat je seks had in ruil voor geld?
- * Als je voor de eerste keer een (rapport)cijfer zou moeten geven, welk cijfer zou dat dan zijn? Waarom dit cijfer?

Daarna kunt u voorzichtig doorvragen naar gemengde gevoelens en zorgen:

- * Heb je weleens twijfels of zorgen die te maken hebben met sekswerk?
- * Als je je twijfels of zorgen een (rapport)cijfer zou moeten geven, welk cijfer zou dat dan zijn? Waarom dit cijfer?

Actief en empathisch luisteren

In deze fasen (voorbeschouwing en overpeinzing) is het van groot belang om actief en empathisch te luisteren. Actief luisteren betekent dat u bijvoorbeeld heel goed probeert te letten op wat in motiverende gespreksvoering bekend staat als verandertaal. Dit is taal die u laat weten in welke fase van gedragsverandering de jongen zit. In welke mate en hoe denkt de jongen na over zijn situatie (zelfreflectie)? Dit kunt u horen aan uitspraken die te maken hebben met:

- * Herkenning van het probleem (cognitief)
- * Bezorgdheid over het probleem (affectief)
- * Erkenning van de noodzaak van gedragsverandering (gedrag)
- * Waarnemen van belemmeringen die overwonnen moeten worden (combinatie).

In verandertaal zijn ook verschillende betekenissen te onderscheiden:

- * De *wens* tot verandering: "Ik wil best veranderen", soms ook wel vanuit het slachtofferperspectief verwoord als: "Ik zou wel willen dat het anders was, maar....."
- * De *vaardigheid* om te veranderen: "Ik denk dat ik kan veranderen"
- * De *redenen* om te veranderen: "Als ik verander, dan"
- * De *noodzaak* om te veranderen: "Ik moet veranderen"
- * Het *voornemen*, de vastbeslotenheid: "Ik ga iets veranderen"
- * De *evaluatie* van gedragsverandering: "Ik heb iets veranderd en ik vind/vond dat....."

Tip!

Zodra u het idee krijgt dat het spannend is voor de jongen kunt u over het doorvragen verdere afspraken maken. Bijvoorbeeld door te vertellen dat u merkt dat de jongen wat gespannen is en te vragen of dat klopt. Geef erkenning/geruststelling door te beamen dat het gesprek spanning kan oproepen. Het gaat tenslotte over iets dat veel mensen afkeuren. Leg uit dat spanning ertoe kan leiden dat het gesprek niet meer goed loopt en dat je daarom de "spanningsmeter" wilt gebruiken. Dit is een subjectieve spanningschaal die van 0-10 of 0-100 loopt. Test of de jongen het goed begrepen heeft door te vragen naar het spanningsniveau nu. Vraag daarna: Bij welke spanning zouden we het gesprek even moeten stoppen? Houd non-verbaal gedrag in de gaten en peil regelmatig. Realiseer u dat spanning, irritatie, boosheid en zwijgen ook het gevolg kunnen zijn van "overvragen", waarbij u eigenlijk te ver vooruit loopt op de jongen, teveel de gespreksregie overneemt en de jongen te weinig ruimte biedt.

Hoe vraagt u door?

U kunt bijvoorbeeld empathisch reageren op de gemengde gevoelens die de jongen heeft gehad: “Ik hoor je zeggen dat wat je hebt meegemaakt eigenlijk twee kanten had. Een feitelijke kant en een emotionele kant. Dat lijkt me best lastig...” U kunt ook gebruik maken van toestemming om door te mogen vragen, bijvoorbeeld: “Mag ik daar nog wat anders over vragen? Als je er nu op terugkijkt, hoe ben je daar dan eigenlijk mee omgegaan?” Een andere vraag is: “Mag ik over die twee kanten nog wat vragen stellen?” De mogelijkheid die zich dan aandient is om de gemengde gevoelens van de jongen te benoemen en te versterken. “Je zegt dat je er niet bij stil hebt gestaan en dat je het niet ingewikkeld wilde maken. Je wilde gewoon je geld. Dat lijkt de ene stem in jezelf te zijn. Aan de andere kant beleefde je die eerste keer ook als heftig. Als je die heftige kant nu wat meer woorden zou moeten geven, wat zou die kant dan daarover vertellen?”

Vervolgens kunt u voorstellen om door te praten over de voor- en nadelen van de huidige situatie. En over de gewenste situatie op korte en lange termijn. Zodra de jongen u vertrouwt en begrijpt dat u *zijn* welzijn en belangen als uitgangspunt neemt, kunt u vragen of hij informatie wil hebben over wat u weet van andere jongens die dit werk hebben gedaan. Voorbeelden van vragen die hierbij passen zijn:

Waarover ben je tevreden? Waarover niet? Hoe kijken de mensen in je omgeving aan tegen ruilseks/seks voor geld? Wat vind je daarvan? Hoe kijk jij zelf aan tegen ruilseks/seks voor geld? Eventueel kunt u hier ook weer

schaalvragen aan koppelen. Bijvoorbeeld: Kun je met een cijfer tussen 0 en 10 aangeven hoe belangrijk het voor je is dat mensen in jouw omgeving je niet veroordelen om wat je doet?

Zo kunt u samen met de jongen in kleine stapjes toewerken naar de gewenste veranderingen. Ook kleine stapjes zijn stapjes. Dus geduld hebben, de kleine stapjes zien, waarderen, belonen en vieren is belangrijk.

Hoe was de eerste keer?

“Aan de ene kant heftig, maar aan de andere kant ook weer niet. Het ging heel snel want ik had met iemand afgesproken en die kwam met de auto. Toen ben ik ingestapt en toen zijn we naar zijn huis gereden, en het ging allemaal super snel. Ik zeg al, ik heb er niet echt bij stilgestaan, ik heb er niet over nagedacht. Ik heb niet bij het moment zelf stil gestaan. Ik heb het gewoon gedaan en klaar. Het hoefde voor mij ook niet zo ingewikkeld te zijn. Ik wilde gewoon mijn geld. Dat was de afspraak, zo zat het in elkaar.” (Jongen 3)

Reflectievraag:

Wat hoort u in dit antwoord? Kijk hiervoor naar de indeling in figuur 3 en naar verandertaal. Hoe zou u nu doorvragen?

Verandertaal uitlokken

Verandertaal kunt u uitlokken. Vooral in de overgang van overdenkingsfase naar beslissingsfase en van beslissingsfase naar actieve veranderingsfase is dat mogelijk. U kunt dit op de volgende manieren doen:

- * het probleem benoemen zoals de jongen het verwoordt.
- * de bezorgdheid die hij daarover voelt empathisch versterken (je maakt je zorgen en dat kan ik me goed voorstellen...) en daar schaalvragen aan koppelen.
- * de intentie tot verandering die de jongen verwoordt heeft, benoemen en met hem bespreken tot welke voordelen (en nadelen) dit zal leiden. Deze voor- en nadelen moet u dan uitsplitsen naar de korte en de lange termijn en hem vragen deze een gewicht te geven.
- * optimisme over verandering laten merken.
- * "stel-dat"-vragen stellen (stel dat het je lukt, hoe zou je leven er dan uit gaan zien?)
- * competentievragen stellen in de beslissingsfase: wat kun jij goed, waardoor krijg je vertrouwen dat het je gaat lukken? Hier ook weer schaalvragen aan koppelen.
- * competentievragen stellen in de actieve veranderingsfase: Hoe is het je gelukt om...? Hoe heb je ervoor gezorgd dat...?

Een voorbeeld van een eerste veranderstapje kan zijn om te bespreken hoe de jongen veiliger seks kan hebben, naar aanleiding van een onderzoek naar een soa. Zo'n stap kan voor een jongen al heel groot zijn, omdat opkomen voor jezelf in een betaald sekscontact aan het gevoel van

eigenwaarde raakt, en aan de angst om zonder inkomen te zitten. Het hebben van keuzevrijheid in zijn klanten is een hele grote stap voor een jongen die voor onderdak en eten afhankelijk is van het geld dat hij met seks verdient. Stoppen met ruilseks/sekswerk/prostitutie is dan nog maar een tussenstap. In het verlengde daarvan liggen doelen die de jongen zou willen bereiken in het leven.

Vragen die u kunt stellen in de beslissingsfase zijn bijvoorbeeld:

- * Als je opnieuw zou mogen kiezen ("stel-dat"-vragen stellen)...?
- * Hoe kijk je op dit moment naar je toekomst? Hoe ver kijk je? Hoe lang denk je dat je dit werk nog doet?
- * Wat is op dit moment echt belangrijk voor je?
- * Hoe zou je willen zijn als volwassen man?

BIJLAGE 1

Planningsformulier			
Veiligheidsbeoordeling: geef een cijfer tussen 0 (onveilige relaties en ruilseks zal zeker weer voorkomen) en 10 (voldoende veilige relaties en seks om dossier te sluiten)	cijfer	Contextbeoordeling: geef de zaak een cijfer tussen 0 (ergste geval dat uw instelling/ u als hulpverlener ooit heeft meegemaakt) en 10 (er hoeft geen enkele actie te worden ondernomen)	cijfer
Doelen van de instelling/ hulpverlener: Wat wil de instelling/ hulpverlener dat er gebeurt zodat het dossier kan worden afgesloten?		Doelen van de jongen: Wat wil de jongen, in het algemeen en wat betreft relaties en seks in het bijzonder?	
Directe verbetering: Wat zou voor de instelling een teken zijn dat er enige vooruitgang is geboekt?			

BIJLAGE 2

De balans opmaken voor ruilseks			
Wat zijn de (mogelijke) voordelen van doorgaan?	gewicht	Wat zijn de (mogelijke) nadelen van doorgaan?	gewicht
Korte termijn		Korte termijn	
Lange termijn		Lange termijn	
Wat zijn de (mogelijke) nadelen van stoppen?	gewicht	Wat zijn de (mogelijke) voordelen van stoppen?	gewicht
Korte termijn		Korte termijn	
Lange termijn		Lange termijn	

LITERATUURLIJST: verwijzingen en andere geraadpleegde bronnen

Allen, D. M. (1980). Young male prostitutes: A psychosocial study. *Archives of Sexual Behavior*, 9(5), 399-426.

Asante, A., & Schaapman, K. (2005). *Het onzichtbare zichtbaar gemaakt, prostitutie in Amsterdam anno 2005*. Amsterdam: PvdA gemeenteraadsfractie Amsterdam.

Bagley, C., & Young, L. (1987). Juvenile prostitution and child sexual abuse: A controlled study. *Canadian Journal of Community Mental Health (Revue Canadienne De Santé Mentale Communautaire)*, 6(1), 5-26.

Bakker, F., Graaf, H. d., Haas, S. d., Kedde, H., Kruijer, H., & Wijzen, C. (2009). *Seksuele gezondheid in Nederland 2009*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.

Bergen, D. v. (2003). De werk- en leefsituatie van migranten in de mannelijke prostitutie in Amsterdam. *Migrantenstudies*, 19(4), 240-251.

Buhi, E. R., & Goodson, P. (2007). Predictors of Adolescent Sexual Behavior and Intention: A Theory-Guided Systematic Review. *Journal of Adolescent Health*, 40(1), 4-21.

Bultinck, L. (2006). *Vergeten jongens. Een onderzoek naar minderjarige jongensprostituees in Antwerpen*. Unpublished graad van licentiaat/ Master, Universiteit Gent: Faculteit Rechtgeleerdheid, Gent.

Catania, J. A., Paul, J., Osmond, D., Folkman, S., Pollack, L., Canchola, J., Chang, J., & Neilands, T. (2008). Mediators of childhood sexual abuse and high-risk sex among men-who-have-sex-with-men. *Child Abuse & Neglect*, 32(10), 925-940.

CAW de Terp. (2007). *Boysproject*. Antwerpen: CAW de Terp.

CENTRUM ALGEMEEN WELZIJNSWERK MOZAÏEK. (2005). *Verband tussen migratie, illegaliteit en mannenprostitutie: focus op de Noordafrikaanse gemeenschap*. Brussel: CENTRUM ALGEMEEN WELZIJNSWERK MOZAÏEK.

Chen, A. C., Thompson, E. A., & Morrison-Beedy, D. (2010). Multi-system influences on adolescent risky sexual behavior. *Research in Nursing and Health, 33*(6), 512-527.

Dodsworth, J. (2012). Pathways through Sex Work: Childhood Experiences and Adult Identities. *British Journal of Social Work, 42*(3), 519-536.

Edwards, J. M., Iritani, B. J., & Hallfors, D. D. (2006). Prevalence and correlates of exchanging sex for drugs or money among adolescents in the United States. *Sexually Transmitted Infections, 82*(5), 354-358.

Felten, H., Repetur, L., Verkaik, S., & Joni, M. (2009). *Als een homo op je valt. Acceptatie van homoseksualiteit onder Utrechtse (hetero)jongeren.* Utrecht: MOVISIE.

Fields, S. D., Malebranche, D., & FeistPrice, S. (2008). Childhood sexual abuse in black men who have sex with men: Results from three qualitative studies. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 14*(4), 385-390.

Frans, E., & Franck, T. (2010). *Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag.* Antwerpen: Garant Uitgevers.

Gelder, P., van. (2005). *Hoe jongens in de prostitutie beginnen.* Utrecht: TransAct.

Gelder, P., van. (2011). Seksuele dienstverlening door mannen in Den Haag: Ontwikkelingen op het internet. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice, 20*(3), 41-58.

Gelder, P., van, & Lier, L. (2011). *Boys Online/Boys Offline. Seksuele dienstverleners door jongens/mannen in Den Haag, 2009.* Den Haag: De Graaff.

Goderie, M., Boutellier, H., Dekker, F., & Woerds, S. (2006). *Prostitutie in Rotterdam.* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Graaf, H., de, Höing, M., Zaagsma, M., & Vanwesenbeeck, I. (2007). *Tienerseks : vormen van instrumentele seks onder tieners.* Den Haag: WODC.

Graugaard, C. (2010). The art of growing. Notes on the sexual lives of adolescent Danes. [Voksevaerker: Et signalement afunge danskeres seksuelle liv.] *Psyke & Logos, 31*(1), 232-256.

Halcón, L. L., & Lifson, A. R. (2004). *Prevalence and Predictors of Sexual Risks Among Homeless Youth* Springer Netherlands.

Homma, Y., Wang, N., Saewyc, E., & Kishor, N. The Relationship Between Sexual Abuse and Risky Sexual Behavior Among Adolescent Boys: A Meta-analysis. *Journal of Adolescent Health.*

Horn, J. E. v., Bullens, R. A. R., Doreleijers, T. A. H., & Jäger, M. (2001). *Aard en omvang seksueel misbruik en prostitutie minderjarige allochtone jongens : een verkennend onderzoek.* Amsterdam, Den Haag: FORA/VU, WODC.

Kaye, K. (2003). Male prostitution in the twentieth century: Pseudohomosexuals, hoodlum homosexuals, and exploited teens. *Journal of Homosexuality, 46*(1-2), 1-77.

Kooistra, O., & ACB, A. C. B. (2006). *Jongens huilen niet : seksueel geweld tegen allochtone jongens.* Amsterdam: ACB, Amsterdams Centrum Buitenlanders.

Korf, D., Benschop, A., & Knotter, J. (2009). *Verborgene werelden. Minderjarige jongens, misbruik en prostitutie.* Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Kramer, S., Janssens, K., Çinibulak, L., & Cense, M. (2007). *Over de grens. Opvattingen van jongeren en beroepskrachten over grensoverschrijdend seksueel gedrag van jongeren.* Utrecht: MOVISIE.

Krob, D. (2010). *Kom je privé? Inventariserend onderzoek naar de mogelijkheden van internet als middel voor de hulpverlening aan mannelijke sekswerkers.* Amsterdam: E-hulp.nl.

Kuyper, L., Wit, J. de, Adam, Ph, Woertman, L. Berlo, W. van (2010) Laat je nu horen: een onderzoek naar grensoverschrijdende seksuele ervaringen en gedragingen onder jongeren. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Lankenau, S. E., Clatts, M. C., Welle, D., Goldsamt, L. A., & Gwadz, M. V. (2005). Street careers: Homelessness, drug use, and sex work among young men who have sex with men (YMSM). *International Journal of Drug Policy, 16*(1), 10-18.

Levy, S., Sherritt, L., Gabrielli, J., Shrier, L. A., & Knight, J. R. (2009). Screening Adolescents for Substance Use-Related High-Risk Sexual Behaviors. *Journal of Adolescent Health, 45*(5), 473-477.

Lillywhite, R., & Skidmore, P. (2006). Boys Are Not Sexually Exploited? A Challenge to Practitioners. *Child Abuse Review, 15*(5), 351-361.

Logan, T. D. (2010). Personal characteristics, sexual behaviors, and male sex work: A quantitative approach. *American Sociological Review, 75*(5), 679-704.

Majoor, M., & Emonts, S. (2003). *Als sex werken wordt* (3e druk ed.). Amsterdam: Stichting prostitutie Informatie Centrum.

Maris, B. v. (2005). Humanitas biedt uitstapprogramma voor 'bisnisjongens': Jongensprostitutie is een schemergebied waar je als hulpverlener moeilijk bij komt. *Perspectief*, (4), 4-6.

Michielsen, M., Steenackers, M., Mulligem, M. van. Contextuele hulpverlening in de praktijk. IN: Michielsen, M., Mulligen, W. van, Hermkens, L. (2005) *Leren over leven in loyaliteit: over contextuele hulpverlening*. Leuven: Acco, p. 19-34.

Mimiaga, M. J., Noonan, E., Donnell, D., Safren, S. A., Koenen, K. C., Gortmaker, S., O'Leary, C., Chesney, M. A., Coates, T. J., Koblin, B. A., & Mayer, K. H. (2009). Childhood sexual abuse is highly associated with HIV risk-taking behavior and infection among MSM in the EXPLORE study. *AIDS Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*, 51(3), 340-348.

MOVISIE. (2009). *Factsheet jongensprostitutie: feiten en cijfers*. Utrecht: MOVISIE.

MOVISIE. (2009). *Signalenlijst. Maatschappelijke vroegsignalering geweld in afhankelijkheidsrelaties*. Utrecht: MOVISIE.

Moyer, M. B., Silvestre, A. J., Lombardi, E. L., & Taylor, C. A. (2007). High-risk behaviors among youth and their reasons for not getting tested for HIV. *Journal of HIV/AIDS Prevention in Children & Youth*, 8(1), 59-73.

Nagtegaal, M.H. (2012). Gerapporteerde problemen van slachtoffers van seksueel misbruik in de kindertijd: een meta review. Den Haag: WODC.

Nebbitt, V. E., Lombe, M., SandersPhillips, K., & Stokes, C. (2010). Correlates of age at onset of sexual intercourse in African American adolescents living in urban public housing. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 21(4), 1263-1277.

O'Leary, A., Purcell, D., Remien, R. H., & Gomez, C. (2003). Childhood sexual abuse and sexual transmission risk behaviour among HIV-positive men who have sex with men. *AIDS Care*, 15(1), 17-26.

Oosten, N. van, Vlucht, I. van der, Brants, L. (2009). *Seksespecifieke hulpverlening*. Bussum: Coutino.

Paolucci, E. O., Genuis, M. L., & Violato, C. (2001). A meta-analysis of the published research on the effects of child sexual abuse. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 135(1), 17-36.

Paul, J. P., Catania, J., Pollack, L., & Stall, R. (2001). Understanding childhood sexual abuse as a predictor of sexual risk-taking among men who have sex with men: The Urban Men's Health Study. *Child Abuse & Neglect*, 25(4), 557-584.

Pedersen, W., & Hegna, K. (2003). Children and adolescents who sell sex: a community study. *Social Science & Medicine*, *56*(1), 135-147.

Prochaska, J.O. & DiClemente, C.C. (1982). Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: theory, research and practice*, vol. 19, 276-288

Put, M. v. d., & Post, R. (2008). *Jongensprostitutie. 'Geld maakt nog niet gelukkig!'*. Unpublished hbo, Avans Hogeschool: Social Work, Maatschappelijk Werk en Dienstverlening, 's-Hertogenbosch.

Rentinck, L. (2011). 'Ze wilden het toch zelf...'. Een onderzoek naar seksuele uitbuiting van jonge mannen in de prostitutie in Nederland. (Wetenschappelijke expertise en opsporing, Nederlandse Politieacademie).

Repetur, L., & Veenstra, J. (2010). *Vrijbuiters uitgebuit. Minderjarige jongens in de prostitutie*. Utrecht: MOVISIE; SWP.

Salou, D., Vriezenga, T., & Jongetjes, G. (2009). *Een onzichtbare schaduw. Jongensprostitutie in de stad Utrecht*. Utrecht: Stade Advies.

San, M. v. (2007). *Schone schijn bedriegt. Over opbloeiende prostitutie in de rafelrand*. Rotterdam: RISBO, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Senn, T.E., Carey, M.P., Vanable, P.A. (2008). Childhood and adolescent sexual abuse and subsequent sexual risk behavior: Evidence from controlled studies, methodological critique, and suggestions for research. *Clinical Psychology Review*, Volume 28, Issue 5, June 2008, Pages 711–735

Serkei, B., Brants, L., & Janssens, K. (2009). *Voorbij het zwijgen. Voor mannen van wie seksuele grenzen in de jeugd zijn overschreden*. Utrecht: MOVISIE.

Sikkema, K. J., Hansen, N. B., Meade, C. S., Kochman, A., & Fox, A. M. (2009). Psychosocial predictors of sexual HIV transmission risk behavior among HIV-positive adults with a sexual abuse history in childhood. *Archives of Sexual Behavior*, *38*(1), 121-134.

Silbert, M. H., & Pines, A. M. (1981). Sexual child abuse as an antecedent to prostitution. *Child Abuse & Neglect*, *5*(4), 407-411.

Somers, C. L., & Ali, W. F. (2011). The role of parents in early adolescent sexual risk-taking behavior. *The Open Psychology Journal*, *4*, 88-95.

Svedin, C., & Priebe, G. (2007). *Selling Sex in a Population-Based Study of High School Seniors in Sweden: Demographic and Psychosocial Correlates*. Springer Netherlands.

Turnell, A., Edwards, S. (2012). Veilig opgroeien: de oplossingsgerichte aanpak Signs of Safety in jeugdzorg en kinderbescherming. Deventer: Bohn, Stafleu en Van Loghum.

Tyler, K. A., Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R., & Cauce, A. M. (2004). Risk Factors for Sexual Victimization Among Male and Female Homeless and Runaway Youth. *Journal of Interpersonal Violence, 19*(5), 503-520.

Vreese, M. de (2006). *Jongensprostitutie: Een keuze of niet? Drijfveren en motieven van jongens in de prostitute.* Unpublished Master criminologische wetenschappen, Universiteit Gent: Faculteit Rechtsgeleerdheid, Gent.

Walle, R., van der., Berlo, W., van, Picavet, C., & Verhoeff, A. (2010). *Niet voor niks. Vormen van ruilseks onder jongeren.* Urecht: Rutgers Nisso Groep; GGD Amsterdam.

Walls, N. E., & Bell, S. (2011). Correlates of engaging in survival sex among homeless youth and young adults. *Journal of Sex Research, 48*(5), 423-436.

Weber, A. E., Craib, K. J., Chan, K., Martindale, S., Miller, M. L., Schechter, M. T., & Hogg, R. S. (2001). Sex trade involvement and rates of human immunodeficiency virus positivity among young gay and bisexual men. *International Journal of Epidemiology, 30*(6), 1449-1454.

Westerik, J. J. N. (2009). *'Dit is het leven': een studie naar ex-prostituees; Proefschrift Universiteit voor de Humanistiek, Utrecht.*